

Ekološki konflikti i posljedice u turizmu

Vlatko Jadrešić

Filozofski fakultet, Zadar

Sažetak

Turizam kao pokretač mnogobrojnih pozitivnih društvenih i ekonomskih funkcija postao je nezaobilazna i vrlo značajna sastavnica suvremenog društva. No, turizam kao odraz, lakmus i zrcalo tog društva, kao proturječna pojava, u svojem biću sadrži i sve više veliki broj negativnih posljedica i obilježja, koje se manifestiraju u različitim područjima i oblicima na prirodu i društvo.

Ovo istraživanje bavi se pitanjima prirodnih, prostornih, socijalnih te socioekonomskih ekoloških posljedica i sukoba koji nastaju i koje se množe u turizmu, a odnose se na »prirodne« i »ljudske« ili humane ekologije, sve u »pokušaju« ovladavanja tih posljedica i konfliktata na primjeru hrvatskog turizma.

U vremenu kada prevladava održivi ili podrživi koncept razvoja društva u kojem ekološki aspekti i zaštita prirodnih i ljudskih dobara (resursa) ima prvorazrednu ulogu, to je za turizam (koji se »oslanja« na prirodu i sveukupnu baštinu) i posebno za hrvatski turizam od presudnog značenja.

Ovaj rad, kao i drugi radovi iz problematike ekologije i turizma, s obzirom na međuovisnost, ali i proturječnosti ovih pojmova, može pridonijeti da se u teoretskom i empirijskom pogledu stvaraju pretpostavke, hipoteze i argumenti za mozaiciranje jedne nove posebne ekološke discipline, tzv. ekologije turizma ili ekologije u turizmu.

Ovaj članak je segment iz autorovog vlastitog istraživanja (znanstvenog projekta) pri Ministarstvu znanosti i tehnologiju RH, pod nazivom »Socijalna i ekonomska proturječja hrvatskog turizma«.

Ključne riječi: Aktivna i pasivna zaštita, ekologija, konflikti i posljedice u turizmu, ovladavanje ekoloških posljedica u hrvatskom turizmu, »prirodna« i »ljudska« ekologija.

UVODNE OPĆE TEZE

Sveopći svjetski procesi kontinentalizacije, litoralizacije i globalizacije, koji su se u različitim povijesnim i društveno–ekonomskim mijenama razvijali i ovladavali suvremenim i proturječnim i raslojenim svijetom, poprimali su u svojim razdobljima i svoja temeljna svojstva i zakonitosti. Proces i industrijalizacije, urbanizacije, tehničke i znanstvene revolucije, te postindustrijskog društva i informacijskog sustava sadašnjeg (razvijenog) svijeta, donijeli su u posljednjih 100 do 200 godina mnoštvo pozitivnih, ali i relativno sve više negativnih i nepovoljnih, društveno–ekonomskih rezultata, učinaka i posljedica. Sve se to: na duhovnom i materijalnom planu, posebice u posljednjih 40–50 godina, odrazilo kroz bespoštednu i jasnu ili kroz »prikrivenu« i »opravdanu« borbu između onog što promiču intelektualci (»svijet ideja«) i onog što promiču menadžeri (»svijet interesa«). Moć kapitala, rasta i razvoja na štetu razvoja, uglavnom dominira na društveno–gospodarskoj svjetskoj pozornici, tako da se nesporazumi, proturječja i konflikti te jaz u cjelini sve više zaoštrava i sve više širi, a naš planet postaje sve ugroženiji i turbulentniji. Čovječanstvo je suočeno s pet temeljnih kataklizmi: glad, bolest, rat, inflacija i ekologija, od kojih ugroženost prirodne i socijalne sredine i ekološke posljedice predstavljaju relativno i apsolutno njegov najveći usud.

Turizam kao značajna civilizacijska stečevina i najdinamičnija socioekonomska činjenica suvremenog i razvijenog svijeta, kao odraz i refleks tog svijeta, po svim svojim obilježjima i manifestacijama održava u cijelosti i u dijelovima ta svjetska pozitivna i proturječna gibanja na najeklatantniji i najizvorniji način.

Nastao kao rezultat i posljedica mnogobrojnih (a) sociokulturnih i antropoloških, (b) prirodno–ekoloških, (c) ekonomskih i (d) ostalih činitelja, turizam u svojem rastu i razvoju, uz prevladavajuće pozitivne funkcije i pojavnosti, sve više međutim, poprima i one suprotne – proturječne i negativne.

Uvažavajući i ničim ne osporavajući značenje tzv. pozitivnih turističkih funkcija, koje po svemu nadmašuju negativno i nepovoljno djelovanje onih drugih, ovo istraživanje se bavi pitanjima ekoloških konfliktata i posljedica »prirodno« i »humane« (ljudske) provenijencije u turizmu i posebice u turizmu Hrvatske, sa svrhom i ciljem da se takvi procesi i utjecaji ili smanje i ovladaju, ili da se pak »koriste« u funkciji onih koja imaju pozitivna obilježja. Istraživanje **Ekološki konflikti i posljedice u turizmu** je jedna značajna dionica interdisciplinarnog istraživanja autora vezana uz njegov samostalan i odobren znanstveni projekt Ministarstva znanosti i tehnologije RH pod nazivom »Socijalna i ekonomska proturječja hrvatskog turizma«, koje problematizira i aktualizira negativne i nepovoljne pojavnosti koje se zbog i (u) turizmu događaju na ekološkom planu, s posebnim obzirom na hrvatsko okružje i ozračje.

MEĐUODNOSI I PROTURJEČJA PRIRODE, EKOLOGIJE I TURIZMA

*»Odnosi u prostoru odraz su odnosa u društvu.«
(Henri Lefebvre)*

Turizam je žderač, ali ponekad i čuvar ili policajac prirode.

Turizam je, poslije poljoprivrede, privredna djelatnost koja se najviše naslanja i u isto vrijeme ovisi o prostoru. Masovnost i sezonalnost turizma kao dvije njegove najznačajnije proturječne paradigme u isto su vrijeme i glavni razlozi turističke prostorne koncentracije. Unutar ukupnog konteksta koncentracije masovnog turizma pojedinačno se izdvajaju njegove dvije »najmasovnije i najuniformiranije vrste« – kupališno–ljetni turizam i zimsko–sportsko–planinski turizam (alpinizam). One u ljetnom i zimskom razdoblju putem različitih oblika prostorne i vremenske koncentracije izazivaju skoro nepremostive probleme regionalnim i lokalnim receptivnim tijelima i organizacijama. Okupacija prostora te korištenje pojedinih materijalnih i drugih objekata turističke receptive ili ukupne materijalne kulture relevantan je i zahvalan »medij« za potencijalizaciju pojedinačnih i orkestralnih prostornih agresija i različitih negativnih posljedica ili konfliktata iz prostorno–ekološke sfere.

Progresiju negativnih posljedica pojačava i višegodišnje intenzivno iskorištavanje pojedinog područja i gradnja različite supra i infrastrukture na toj, do tada, izvorno prirodnoj lokaciji. U pojedinim regijama privremena napućenost interkalarnog stanovništva povećava se do svojeg klimaksa po nekoliko puta. Može se samo zamisliti, s obzirom na ograničene kapacitete lokalne infrastrukture, koje sve poteškoće zadaje takva prenapućenost.

U posljednje vrijeme, paralelno s intenzifikacijom turističke dokolice, sve se češće pojavljuje fizičko–prostorni limit, pa i saturacija pojedinih lokaliteta (plaža, kampova, smještajnih kapaciteta, demografska koncentracija, privatizacija, okupacija mora i obala, različite devastacije i bakteriološke kontaminacije i sl.), odnosno njegova »tehnička i moralna« istrošenost. Granična točka ili prag »ekonomskog resursa« ne samo da je ugrožen, nego je i obilato istrošen. Masovni turizam se i u prostorno–ekološkoj sferi sve više potvrđuje kao pojava kod koje su počeli prevladavati negativni i nepovoljni elementi. No, ekološke posljedice nisu samo karakteristika turizma,¹ već žalost i drugih privrednih djelatnosti i društvenih aktivnosti. Negativne ekološke reperkusije dramatično se povećavaju. Ekologija, uz glad, bolest, militarizam i inflaciju, postaje najveći problem suvremenog čovječanstva. Priroda nam prijete smrću ne usporimo li njezin neuravnoteženi hod, a zaštitu čovjekove okoline ne stavimo u funkciju ukupnog društveno–ekonomskog razvoja. Prirodu i različite njezine resurse treba čuvati i štiti, a »zaštita je borba bez pobjednika«, pa to nije nimalo bezazleno i lako. To je, naime, dugoročan i složen proces u kojem treba sudjelovati cjelokupno stanovništvo određenog područja, a ne samo upravna i društvena tijela vlasti, i to uvijek pod ekološkim motom: »Misli globalno, djeluj lokalno«.²

Utjecaj prostora na ekonomske učinke turizma veoma je snažan, a i presudan, što znači da je u pojmu prostora najuže povezan privredni karakter. Iako, naime, većina područja kojima se kreću turisti nema za turizam karakter dobra s direktnom prometnom vrijednošću, odnosno dobra koje bi se prodavalo u fizičkom obliku kao zemlja, planina, more ili vodopad, ipak će ukupni ekonomski učinci od turizma biti to veći i povoljniji što su kvalitetniji i intenzivniji atraktivni čimbenici prostora. Zato se prostor i s njima povezani atraktivni čimbenici tretiraju kao jedan od čimbenika ponude, dakle kao jedan od čimbenika tržišta.

U tom se smislu atraktivnima čimbenicima smatraju oni o kojima ovisi turistička kvaliteta prostora, a prema tome i stupanj njegove privlačnosti, kao i mogućnost ekonomske valorizacije putem turizma.

Ti čimbenici mogu biti odraz geografskog područja ili pak čovjekove aktivnosti, pa se u tom smislu razlikuju:

- prirodni (biotropni) i
- društveni (antropični) faktori.

Prirodni atraktivni čimbenici odraz su geografskog područja koje čine ovi fizičko–geografski elementi:

- klima,
- hidrografski elementi,
- reljef,
- flora i fauna.

1 O turizmu se (kao, uostalom, i o drugim pojavama i djelatnostima) može i treba govoriti i kao o čimbeniku koji i pozitivno utječe na ekološke bilance.

2 O tome argumentirano piše poznati turizmolog belgijanac Arthur Haulot u knjizi *Turizam i okoliš*, iz koje se citira: »Mjerama znanstvenog a i političkog karaktera valja postići veću koordinaciju i nesmetanu koegzistenciju između »prirodnog okruženja, kulturnih i etičkih vrijednosti, društvenog i gospodarskog reda, tehničke infrastrukture i turističkog ekipmana«. Autor se zalaže za planski razvoj zasnovan na načelima maksimalne zaštite prirodnog i humanog pejzaža i aktivne borbe za poboljšanjem uvjeta odmora suvremenog čovjeka.

Obično se u jednom prostoru nađe nekoliko od navedenih elemenata, a što ih ima više te što su raznovrsniji i kvalitetniji, prostor dobiva na turističkoj atraktivnosti. Posebnu pak kvalitetu daju prostoru takvi prirodni elementi koji se javljaju u iznimnim oblicima, pa oni s općeg stajališta predstavljaju prirodne rijetkosti.

Ako se u određenom prostoru susretnu prirodni čimbenici s društvenima i ako su još s njima usklađeni ostali čimbenici ponude, tada su ostvareni uvjeti i mogućnosti da se postignu povoljni ekonomski rezultati. Kada se pak na nekom području pomoću prirodnih čimbenika ostvare ekonomski čimbenici, tada je to ujedno i znak da prirodna svojstva tog prostora imaju vrijednost koja se može – izraženo ekonomskim rječnikom – valorizirati.

Kako je, uz čovjeka, priroda i prostor drugo osnovno ishodište i element turizma i kako su stalno izloženi različitim presjecima, devastacijama i destrukcijama, pa se postupno (po uzoru na ekstraktivnu industriju) troše i nestaju, to onda postoji stalna potreba za njegovom zaštitom i održavanjem. Problem postaje još složenijim kada se znade da opći procesi razvoja društva vezani na procese kontinentalizacije i litoralizacije izazivaju sve jače pritiske na taj, u pravilu kvalitetan, ali i ograničen prostor, da tzv. ekonomika resursa sa svojom logikom »komplementarnih prednosti razvoja« u pravilu ugrožava i prijeti samoj prirodi i prostornom ambijentu, koji je nezamjenjiv i nužan ne samo »za turistički razvoj« nego prvenstveno za ljudski život sve ugroženijeg čovječanstva.

S tim u vezi, zaštita čovjekovog okoliša i očuvanje prirodne ekološke ravnoteže elementima pasivne i aktivne zaštite, ekološke edukacije i kulture te inauguracije filozofije ekološke civilizacije i održivog gospodarenja postaje trajna sastavnica, *spiritus movens* i način organizacije današnjeg i budućeg turizma.

Potreba te i takve orijentacije tim je urgentnija kada se zna priroda, biće i okruženje spomenutih čimbenika, njihova statičnost i vezanost za prostor te izloženost procesima masovnih i uniformiranih presija dolazaka i boravka u ta okružja.³

TURIZAM KAO ČIMBENIK I GENERATOR EKOLOŠKIH, PRIRODNIH I SOCIJALNIH KONFLIKATA

(1) Konflikti u području »prirodne ekologije«

Turizam, i to posebice onaj masovne provenijencije, po svojoj prirodi i po svojim sve izrazitijim aliteracijama na prirodu i njezin okoliš, kako će ponajbolje sistematizirati D. Alfier (1972), izaziva tri skupine oblika i negativnih konflikata i posljedica: »Danas već ima tako mnogo aglomerativnih vrsta turizma i oblika turističkog prometa i, s njima vezanih, načina izgradnje, da ih je prema veličini i stupnju okupacije prostora i prema negativnim posljedicama što ih izazivaju svojim pritiscima na prostor, moguće, a i potrebno podijeliti u ove tri velike međusobno uske povezane grupe: **ekspanzivni, agresivni i destruktivni**«.

No, da bi se utemeljila povezanost skupina i konflikata utjecaja turizma na okolicu, a i okolice na turizam, trebalo bi bar ponešto komentirati periodizaciju tog utjecaja i razvoja.

3 Šire o socijalnim i drugim aspektima ekologije i njezinim međuutjecajima u prirodi i društvu u knjizi Ivana Cifrića (1992). *Socijalna ekologija*, Zagreb: Školska knjiga.

Sve dok je turizam bio brojčano malen i po sociološkom sastavu monostrukturalan, te dok je turistička dokolica imala vremenski dug pasivni ladanjski karakter, veze takvog turizma s prostorom bile su jednostavne i čiste, i on nije postavljao neke posebne prostorne probleme. Zbog svega tog takav je turizam za prirodu bio još gotovo bezopasan. Kada je pak turizam poprimio velike razmjere – po masama ljudi koje pokreće u raznim smjerovima, po svojoj mobilnosti i dinamičnosti, po zahvatima koje provodi u prostoru i po broju resursa koje iskorištava da bi zadovoljio one potrebe i posebne želje povećane i heterogene mase turista te po vidljivim tragovima što ih korisnici novih oblika aktivne turističke dokolice ostavljaju u pejzažu – on je postao jedna od najrelevantnijih prostorno–geografskih pojava i uz industrijalizaciju i urbanizaciju, jedan od najsnažnijih činitelja presije na prostor i najpogibelnijih uzročnika rasprirdnjanja prirode upravo na onim područjima gdje je priroda najljepša, najprivlačnija i s turističkog gledišta najvrednija, ali isto tako i najosjetljivija.

U nizu mnogobrojnih brzih promjena što ih je turizam doživio u svojoj dosadašnjoj relativno kratkoj povijesti, nagla promjena vladanja turista i odnosa turizma prema prirodi (tj. prostoru i klimi) iz pasivnog u aktivni, uz istodobno pretvaranje individualnog turizma u masovni i pretvaranje stacionarnog turizma u mobilni, zacijelo je jedno od njegovih najznačajnijih transformacija, kako s obzirom na vanjske manifestacije, tako i s obzirom na posljedice u prostoru. Prije su turisti uglavnom »boravili« u prirodi i pasivno se podvrgavali utjecajima prirodnih biotropnih elemenata i emocionalno doživljavali prirodne privlačnosti. Turistička putovanja su prije bila otkrivanje prostora praćena s razmišljanjem, pa se putovanjima čovjek produživao i povećavao. Za zadovoljavanje takve turističke potražnje uz određene prirodne uvjete nije bilo ni potrebno stvarati neku veliku i tehnički složenu dopunsku turističku ponudu koja okupira velik prostor i degradira okolinu.

Sada turisti u doslovnom smislu »konzumiraju« prirodu i vrlo aktivno utječu na sve prirodne elemente u mjestu odmaranja.

Sve vrste turizma, i u tom dijelu naročito one masovne i uniformirane s tzv. aglomerativnim i etabliranim karakteristikama, snažno utječu na aliteraciju, tj. na promjene, sukobe i pogoršanja prirodnog resursa i ambijenta.

Po Alfieru (1972) te se manifestacije (a ovdje će se dati u vrlo skraćenom obliku, op.p.) oblikuju u tri međusobno povezane skupine:

(a) Ekspanzivni oblici turističkog prometa

»Ekspanzivni oblici turističkog prometa jesu oni koji već po svojoj prirodi zahtijevaju i okupiraju velike prostore. To su posebno: kamping i auto–kamping, stacionirani i pokretni karavaning, nautički turizam, mototurizam, avio–turizam i ladanjski turizam«...

(b) Agresivni oblici turističkog prometa

»Kao agresivni oblici turističke okupacije obalnog prostora i mora mogu se posebno okvalificirati:

– prodor sve većeg broja turista u formalno zaštićena područja, naročito u stroge prirodne rezervate i druge posebno zaštićene objekte prirode na obali i moru, i u nepristupačne i neuređene prostore nad kojima je iz objektivnih razloga nemoguće

provoditi efikasnu kontrolu, kao što su usamljeni i nenaseljeni otoci i nenaseljene erozivne kopnene obale,

- »divlje« kampiranje na mjestima koja za to nisu uređena i označena, posebno u primorskim šumama, i nautički kamping na nenaseljenim obalama i otocima,
- sportski ribolov i lov nedopuštenim sredstvima, na zabranjenim područjima i u nedopušteno vrijeme,
- podmorska istraživanja i neovlašteno prisvajanje biološkog i arheološkog blaga što ga krije more«...

(c) *Destruktivni oblici turizma i turističke izgradnje*

»Destruktivni su oblici turizma koji totalno okupiraju, preobražavaju, razrađuju, rasprirođuju i obezvređuju prirodni prostor. Svi su ekspanzivni oblici turističkog prometa manje–više destruktivne, posebno onda kad uslijed stihijskog i nekontroliranog razvitka postanu agresivne, a na prirodno osjetljiva i prostorno ograničena područja najdestruktivniji utjecaj vrše velike aglomeracije«...

Ekološki i održivi usmjeren razvoj postaje lajtmotiv i imperativ ne samo razvoja turizma već ukupnog socijalnog i gospodarskog bića suvremenog i razvijenog svijeta.

Da je krajnje vrijeme za takve orijentacije i društvenu praksu, neka potvrde i ovi, u nastavku teksta, vidljivi i nevidljivi prostorno–ekološki konflikti u turizmu koji se sve više množe i po zakonitostima aritmetičke i geometrijske progresije.

Turizam je čimbenik i generator, primjerice, i ovih konflikata:

- turizam u sukobu interesa između prirode i čovjeka (putem tržišta, cijena i profita) biva veliki potrošač prirode,
- neplanska urbanizacija i izgradnja pojedinih područja,
- nesklad turističke supra i infrastrukture,
- narušavanje autohtonosti urbane i ruralne sredine,
- disharmonija prirodne osnove i hipertrofirane hotelsko–turističke izgradnje,
- zapostavljanje ulaganja u programe revitalizacija prirodne i materijalne osnove i čestog preferiranja novih investicija,
- negativne i destruktivne posljedice u prometu na putovanju: do turističke destinacije i do svojeg domicila, od »crnih bilanci« u prometu do ostalih nepovoljnosti i rizika,
- pretjerana izgradnja rezidencijalnih vila ili vikendica na kvalitetnim i drugim prostorima u blizini turističkih i drugih kapaciteta, što još više penetrira i okupira turistički receptivni prostor i stvara velike ekološke i druge probleme,
- bespravna gradnja različitih objekata,
- turistička penetracija izaziva opasan i razarajući pritisak na prostor, pritisak i devastaciju turističke infrastrukture, spomeničke baštine te ukupne objektivne, ali i subjektivne kulture,⁴
- povećane opasnosti od požara i drugih nepogodnosti,

⁴ U tom smislu navode se (po studiji Jadran 3 iz 1973.) izvori zagađivanja i polucija jadranskog mora: stalno stanovništvo 23%, turisti 39%, industrijski kapaciteti 15% i morski promet 23%. Danas su ti odnosi ponešto izmijenjeni.

– neprestano naseljavanje i gradnja različitih vrsta neprimjerenih objekata na ugroženom obalnom i drugom prostoru, što sve ne odgovara tradicionalnom i autentičnom ambijentu određenog kraja,

– neplanska i pretjerana izgradnja često puta na uzurpiranom (ili kako se to kaže ekspropriiranom) zemljištu objekta društvenog ili individualnog vlasništva,

– s razvojem litoralne ili ekonomike obalnog područja dolazi do kolizija i frustracija u ekoprostoru u korist privredno–industrijskih, a na štetu turističkih programa,

– pretjerana turistifikacija, kao i monostrukturni razvoj, nepovoljno utječu na zakonitosti prostorno–ekološkog sustava određenog područja,

– pretjerana okupacija i izgradnja prostora ugrožava prirodnu osnovu i kvalitetu prostora te stvara opasnost oskudice i prikraćenosti za generacije koje dolaze (s obzirom na planersko načelo po kojem uvijek treba ostaviti oko 30% raspoloživog korisnog prostora za buduće generacije),

– turizam stalno i sve više naročito oblicima turističke urbanizacije i kolonizacije okupira vitalne i kvalitetne prostore na obalnim, otočkim i morskim fasadama, što bitno slabi turistički potencijal i imidž sredine, a svojim ekološkim, ekonomskim, estetskim i etičkim implikacijama na prirodnu i humaniziranu sredinu zna često biti daleko gora od urbanizacije industrijskih i gradskih aglomeracija na kopnu,

– turistička izgradnja preko opsežnih zemljanih i građevinskih radova i neprimjerenih intervencija u prirodu izaziva duboke ekološke reperkusije i neravnoteže užihih područja,

– zbog svoje vremenske i prostorne koncentracije turizam generira opasne ekološke posljedice u atmosferi, kopnu i vodenim površinama (razna zagađenja zraka, biološka polucija mora i obale, degeneracija terena hodanjem ili prijevoznim sredstvima, stalna i sve brža mobilnost turista, devastacija podmorja, uništavanje vegetacije, problemi oko odvoda otpadnih voda, saniranje otpada, problemi oko buke, galama, pijanstva, tučnjava, ispušt motornih vozila, ugrožavanje flore i faune, zagađivanje pejzaža i životnih aglomeracija raznim neestetskim objektima i pokretnim predmetima, okupacija prostora od automobila i plovnih objekata, izgradnja improviziranih i neadekvatnih sadržaja zabave i rekreacije, izgradnja uniformirane betonske i slične arhitekture, pojava turističkih »geta«, pojava spomeničkog vandalizma i tome slično)

– smanjenje ekološkog senzibiliteta turista i domaćeg stanovništva koje proizlazi iz međusobne različitosti pojedine grupacije, a u vezi je s njihovim pojedinačnim trenutnim interesima,

– turizam je, naposljetku, uzročnik i generator i drugih vidljivih implikacija i posljedica opasnih po svoj razvoj.

Kada se ovim tzv. turističko–prostorno–ekološkim elementima i vidljivim posljedicama po razvoj turizma pridodaju razni industrijski i drugi »zagađivači« (primjerice: industrijske otpadne vode, zagađivanje mora krutim tvarima, cvjetanje mora, otpadne vode i smeće od kućanstava, oborinske vode, kemikalije kao biocidi, sredstva za pranje, plastična ambalaža, mineralna ulja, sredstva za gnojenje, razne suspendirane tvari, organske tvari, sredstva za dezinfekciju, patogene klice, biocidi, herbicidi, kancerogene i radioaktivne tvari te drugi uzročnici zagađivanja i elementarne nesreće poput potresa, odrona i klizanja tla, poplava i orkanskih vjetrova), dobit će se potvrđan i neumitan odgovor o kataklizmičkoj naravi i biću ekologije (i u tom smislu »turističke« ekologije) za život i perspektivu suvremenog čovječanstva.

(2) Prikriveni utjecaji turizma na »ljudsku ekologiju«

Turizam u cjelini i zasebno neke njegove vrste osim na prirodnu sredinu utječe najčešće prikriveno (»nevidljivo«) i na onu drugu – društvenu. Skala tih negativnih utjecaja je relativno velika i što je još važnije – sve više se povećava.

Poznato je da čovjekova okolina (kao sociološki pojam) i čovjekov okoliš (kao ekološka kategorija) nadilaze prostorno–geografske okvire okolice te se zajedno uključuju u čitav spektar odnosa i veza u tzv. humanoju ili »ljudskoj« ekologiji, koja sve više i sustavnije sagledava različite nepovoljne ekološke posljedice tzv. prikrivenog ili latentnog utjecaja. Naime, uz mnogobrojne vidljive posljedice i kolizije na prirodnom i privrednom planu između turiste i prirode, pojavljuju se i mnoge prikrivene implikacije na prirodnu i humaniziranu okolinu tog prostora. Te su posljedice utoliko opasnije jer ih je najčešće teško uočiti i s njima ovladati. Smatra se da iza svake vidljive posljedice na ekološkom planu stoji po jedna prikrivena posljedica ili sukob na etičkom, socijalnom ili ekonomskom planu. Hipertrofirani razvoj turizma izaziva najčešće velike posljedice na prostorno–ekološkom biću jedne sredine, koje su naročito opasne na dugi rok. Turistifikacija i brz napredak pojedine sredine ili zemlje iza ekonomskog blagostanja ostavlja sve veći socijalni i kulturni ponor i »kulturizaciju« kulturnog dobra, običaja i tradicija date sredine.

Posljednjih godina, a u svjetlu interesa spomenutih društvenih znanosti, intenzivnije se istražuju upravo njegova negativna obilježja koja se razvijaju zahvaljujući suvremenom (istaknuto potrošačkom) mentalitetu, željom za imitacijom tuđih uzora, špekulantskom duhu u »industriji zabave« i raznim drugim devijantnim pojavama. Govori se stoga o »sociološkoj agresiji«, patološkim, pa i kriminogenim situacijama (prostitucija, razni oblici tipičnog tzv. turističkog kriminala i sl.).⁵ Neki od ovih problema naročito su potencirani u zemljama u razvoju jer ugrožavaju, u pravilu, osjetljivu socijalnu strukturu »trećeg svijeta« i opterećuju odnose turista i lokalnog stanovništva. Pritom se procjenjuju granice i mogućnosti turizma kao čimbenika razvoja i rizici tog razvoja u odnosu na strukturu (Vukonić, 1987), pa upravo te zemlje postaju svojevrsna retorta za verifikaciju niza postavki teorije razvoja.

Te, velikim dijelom »nevidljive«, dakle etičke, implikacije ovise dakako o intenzitetu tih promjena i konkretnoj sredini. Javljaju se kompleksi inferiornosti (domaćih) u odnosu na (strane) turiste; pod naletom pretjerane komercijalizacije gubi se tradicionalno gostoprimstvo, izumiru lokalni običaji i zanati, blijede autohtone vrijednosti.

Istodobno se glorificira uvezena kultura, stvara specifični mentalitet rezidentnog stanovništva, alijenirajući oblici korištenja turističke rekreacije tek odražavaju stanje u svakodnevnom životu i potenciraju društvenu segregaciju (Hitrec, 1989).

Brzi ritam turističkog razvoja nosi u sebi mnoga proturječja i konflikte. Paradoksalno je i to da turizam, koji postavlja stroge kriterije u pogledu prostora, sam djeluje kao njegov degradator. Dok se s jedne strane taj prostor (najčešće obalni i otočki) stalno i različitim oblicima degradira, u isto vrijeme na drugoj strani njemu se povećava vrijednost i postaje dragocjeniji, upravo zato jer je taj prostor sve manji i sve traženiji.

⁵ Iz područja turističkog kriminala naročito su zapaženi radovi A. Carića, profesora Pravnog fakulteta u Splitu (Carić, A. i dr. (1981). Turistički kriminalitet i njegova prevencija. Split: Pravni fakultet) te druga istraživanja.

Velika proturječnost i prikrivena prostorna posljedica javlja se iz različitih špekulacija oko zemljišne turističke rente. Tzv. društveni ili opći interes često puta je samo paravan da se parcelizacijom terena dobije jeftino zemljište za privatne svrhe i to u situaciji kada se to zemljište ekspropriira ili »podruštveni« mimo volje njegova vlasnika i uz simboličku nadoknadu.

Latentni utjecaji turizma na »ljudsku« ekologiju posebice se odražavaju na primorskim i morskim fasadama što je u neposrednoj vezi s masovnim turističkim razvojem i razvojem pojedinih aglomerativnih vrsta turizma (kamping, kupališni turizam, stacionirani turizam, auto-moto turizam, nautički turizam, rezidencijalni turizam, tranzitni turizam te »nekih« selektivnih ili održivih vrsta turizma: sportski, zdravstveni, seoski, lovni itd.).

Jedno je sigurno, a u vezi je s korištenjem obalnog (kao i ostalog kvalitetnog) prostora u turističke svrhe, da postoji stalna i ozbiljna opasnost od njegova nekontroliranog i neracionalnog korištenja, a onda i opasnosti i zle sudbine onih koji tu stalno žive, ali i onih koji kao privremeni posjetitelji tu provode svoju dokolicu. Opasnosti su, evidentno je, zajedničke, pa ih, kao takve, treba zajednički razrješavati i moguće eliminirati.

To se postiže planiranjem prostora na policentričan način, izbjegavanjem tzv. turistifikacije i monokulturnog razvoja, orijentacijom na tradicijske djelatnosti, mjerama prevencije i sprečavanja zagađivanja, orijentacijom na aktivnu zaštitu, posebnom zaštitom prirodnih resursa i životne i radne sredine u cijelosti, ali i visokim etičkim, društvenim i materijalnim angažmanom svakog pojedinca, jer se upravo čovjek ovdje pojavljuje kao jedini odgovorni korisnik i kreator prostora u kojem živi.

Naime, ako se zna, da je turizam i svojevrsni čimbenik zaštite životne sredine i ukupnog ekosustava, to je onda još primjerenija nadahnuti, altruistička i humanistička socioekološka edukacija prirodne i društvene okoline, ukupnog povijesnog nasljeđa, a time i čovjeka u njegovoj sveukupnosti i vremenskoj konstanti.

To je, nema sumnje, imperativ suvremenog čovječanstva jer valja stalno imati na umu predviđanja ekologa i futurologa da će naš Planet moći (ako se ovako nastavi) ekološki preživjeti još samo stotinu godina.

Dakle, rješenja se traže na raznim područjima ljudske aktivnosti i različitim mjerama i postupcima te načelima istinske zaštite, kako one pasivne tako posebice one aktivne, uz stalni ljudski angažman na tzv. malim i velikim projektima. Ne, nikako, praznom retorikom i lažnim »ekološkim larpuralizmom«, koji izaziva u konačnici samo moguće i učestale dezorijentacije, fluid i lažno samozadovoljstvo.

NEKE INICIJATIVE I PRIMJERI OVLADAVANJA EKOLOŠKIH POSLJEDICA I KONFLIKATA KOJE SU U FUNKCIJI RAZVOJA HRVATSKOG TURIZMA

»Štitite okoliš i svoje dugove ne ostavljajte budućim generacijama.«

Sve se navedene karakteristike i iznesena problematika spomenuta u prethodnim poglavljima ovog istraživanja, istaknuto i evidentno, ali i na poseban način odražavaju na ukupan prostor Hrvatske, a posebice na njezin primorski i otočki dio.

»Zelena« i »plava« Hrvatska jedinstven je prostor po geofizičkim, klimatskim i socioekonomskim karakteristikama u odnosu na njezina uža i šira područja. Ona je, naime, toliko »jedinstvena po različitostima« u odnosu na ostale zemlje i destinacije,

da joj te specifičnosti prirodno–geografskog ambijenta, činjenica da ne pripada krugu razvijenih zemalja, pa s tim u vezi nije mogla na pogrešan način iskoristiti svoje resursne temelje. Zato je i ostala relativno (a ponegdje i apsolutno) ekološki očuvana i zaštićena destinacija. Nadalje, kao dio Jugoslavije Hrvatska je bila ne samo državno-pravno nego i turistički *terra incognita*, ali i pored toga, zbog svojih mnogobrojnih mogućnosti za razvoj turizma i drugih djelatnosti, ona je ostala i postala pomalo netaknuta, pa se ponovno našla u dvojabama, izazovima i iskušenjima. Svojim posebnostima i tradicijama uspjela je u svjetsku baštinu (pored svega) unijeti prepoznatljive vrijednosti vlastitog identiteta.

Turizam u Hrvatskoj postupno se razvija još od prvih početaka u drugoj polovici 19. stoljeća. Kao izraz ukupnih društvenih i ekonomskih mogućnosti, postavljen na pozitivnim izvorištima: prirodnim čimbenicima, raznolikoj kulturi i spomeničkoj baštini, solidnoj tradiciji, organizaciji i materijalnoj osnovi, postojano je usprkos teškoćama i ponekim promašajima, gradio identitet osobnoga i zanimljiva odredišta u krugu zemalja razvijene Europe. Bez obzira na veliki broj problema i proturječja koje je imao i iznjedrio hrvatski turizam, on do sada nije upao (ozbiljnije) u zamke tzv. masovnog ili uniformiranog turizma, turizma velikih kapaciteta i velike izgradnje, velikog broja turista i onda svih onih karakterističnih posljedica koje se na ovom tipu ili modelu turizma pojavljuju potencijalizirano i po geometrijskoj progresiji. Nije, se međutim, uspio ni razviti po tipu ili modelu tzv. održivog ili selektivnog turizma kojemu, međutim, danas sve više tendira. Nekonzistentnosti turističke politike i strategije, »viši« državni interesi bivše zemlje i veliki problemi i sveopće preispitivanje koje je nastalo kao posljedica zakašnjele »prvobitne akumulacije« u preustroju društvenoekonomske i političke sustava mlade hrvatske države, činjenice su koje ograničuju i sadašnji trenutak našeg socioekonomskog ega i života. Ostaje nam, međutim, budućnost koja će se temeljiti na mladim vitalnim i obrazovanim kadrovima, na dobrim primjerima koje treba prihvatiti iz prethodne i sadašnje faze, na budućim planskim dokumentima koji će polaziti od strogih prihvaćenih ekoloških načela i turističke politike koja će turizam zasnivati na stožernim elementima: prirodi, ekologiji, kulturi i infrastrukturi, na uvažavanju procesa globalizacije ali i impregnacije našeg zavičajnog i nacionalnog identiteta i naših tradicija, na odlukama iz menadžmenta i poslovanja koje neće svoju politiku voditi i graditi na »općoj prodaji resursa prirode, prostora i društva u cjelini« stranim tvrtkama ili pojedincima, već na domaćoj otvorenoj strategiji gdje će se (bez obzira radi li se o stranom ili domaćem partneru) u prvom i pravom smislu najviše voditi briga o lokalnim činiteljima i lokalnom stanovništvu, odnosno o međuodnosu pojedinačnih i općih interesa. Naš daljnji razvoj trebao bi se temeljiti na policentričnom planiranju, pretežito manjim smještajnim i drugim objektima koji lakše i stalno zadovoljavaju sve oštrije kriterije i načela ekologije i održivog (podrživog od uže i šire zajednice) turističkog razvoja.

Turizam kao pokretač mnogih djelatnosti tercijarne, ali i drugih struktura i djelatnosti, kao »usluga svih usluga«, mora svoju razvojnu koncepciju temeljiti i na razvoju ostalih sektora i grana: prometa, trgovine, kvalitetne ugostiteljske ponude, infrastrukture, obrta i tradicijskih obrta, suvremenih tehničko tehnoloških inovacija, potom na punoj informaciji i suvremenoj edukaciji, uključivanju kulture i umjetnosti, športa i svekolike rekreacije i turističke logistike, sve u sveukupni lanac turističkog i sveukupnog gospodarstva. Sve to uz ekološki memento i trajnost slogana i zakonitosti o kojima se već govorilo u ovome istraživanju.

Razvoj (a ne rast i razvoj) Hrvatske i u tom smislu turistički razvoj treba se temeljiti na dosadašnjim profitabilnim kapacitetima i proizvodima te uslugama, svekolikim prirodnim i izvedenim potencijalima, vodeći uvijek računa da taj razvoj bude obazriv, odgovoran, selektivan, ravnomjeran (policentričan), odnosno ekološki prihvatljiv.

Kako bi se sve to, međutim, postiglo, valja sagledati postojeće stanje s obzirom na ekološke uzuse i standarde, odnosno ukazati na sve one tamne (»crne točke«) ekološke strane i lokacije koje već narušavaju postojeće datosti i predstavljaju tekuću i buduću veliku opasnost za opću i pojedinačnu životnu i prirodnu sredinu.

Da bi se što bolje i dulje ovladalo raznim negativnim i nepovoljnim ekološkim posljedicama i konfliktima koje se održavaju na biće turizma, treba inicijative i akcije usmjeriti prema ovim aktivnostima:

- utvrditi postojeće ekološko stanje i stupanj zaštite čovjekove sredine na osnovi općih i posebnih (regionalni i lokalni) aspekata, kapaciteta koji izazivaju pogubne ekološke posljedice. Dobri primjeri su već učinjeni: Bakar, Krk, Obrovac; Šibenik, Kaštela; Vranjic, Omiš itd.,

- definirati državni i opći interes spram interesa stranog kapitala i utvrditi opasnosti na sociokulturološku i ekološku paradigmu kvalitetnog i obogaćenog života na lokalnoj i regionalnoj razini: opasnosti od postojećih i bivših socijalističkih mastodonata, procesa monokulture ili turistifikacije, opasnosti od »mega komercijalizacije« naše obale, otoka i drugih prostora,

- orijentirati se na ulaganja u kapitalne i manje infrastrukturne objekte tzv. »bazične« i »više« infrastrukture,

- osim izgradnje, ulagati u objekte sanacije, adaptacije, revitalizacija i aktivne zaštite,

- širiti zaštićene prostore prema konceptu pasivne zaštite,

- razvijati tradicijske djelatnosti u svim prostorima Hrvatske jer su te djelatnosti, uz to, ekološki čiste i prihvatljive,

- postojeće turističke objekte koji zagađuju prostor svesti na razumnu mjeru. Tu se posebno »ističu« objekti u nautičkom turizmu—tzv. **marine** (Čaldarović, 1992:51–61), kao i drugi slični kapaciteti,

- preferirati orijentacije na ekološkom, tj. selektivne ili održive vrste turizma (primjerice: ambijentalni turizam, arheološki, ciklo turizam, mali turizam (»u malom je veliko«), naturizam (nudizam), individualni, obiteljski turizam, edukativni, robinzon-ski, seoski i ruralni, zdravstveni, športsko–rekreacijski, konjički, pješački, planinski, Club Mediteranee, kulturni turizam itd.,

- razvijati putem edukacije svijest o ekološkoj potrebi života i zaštititi čovjekove sredine i okoliša. U tom smislu treba zaželjeti mnogo uspjeha raznim udrugama i društvima koji promiču ekološku svijest sloganom: »Misli globalno, djeluj lokalno«; primjerice: Pokret prijatelja prirode Lijepa naša, Eko Liburnija u Rijeci, Udruga turizam s razumijevanjem (koja ima veliki broj članica u Europi i svijetu), pojedine regionalne i lokalne udruge u Hrvatskoj i u pojedinim turističkim mjestima, inicijative međunarodnih ekoloških asocijacija; Europska zaklada za odgoj i obrazovanje za okoliš, utemeljene 1981. pri Vijeću Europe, koja provodi akcije pod nazivom »Europska plava zastava za plaže i marine«, razne deklaracije i preporuke UN–a, itd.

– planski i organizirano na različitim razinama sprečavati ili umanjivati učinke i nepovoljne posljedice koje se poput »domino efekta« množe na prirodno-socijalnu sredinu, putem: neplanske urbanizacije i divlje gradnje, narušavanja autohtonih ruralnih i urbanih sredina, putem prekomjerne turističke i druge izgradnje i svih onih drugih spomenutih posljedica,

– tumačiti i razvijati holističko poimanje svijeta (priroda ima vlastito pravo na egzistenciju, a ljudi, biljke i životinje trebaju imati jednaku važnost i niti jedno od njih ne postoji zato da bi služilo drugome), itd.

Jer, vječna je stara misao i mudrost, a tako aktualna na današnji i sutrašnji život čovječanstva našeg Planeta, koja kaže: »Bog oprašta uvijek, čovjek katkada, a priroda nikada«!

LITERATURA

- Alfier, D. (1994). **Turizam – izbor radova**. Zagreb: Institut za turizam.
- Carić, A. (1981). **Turistički kriminalitet i njegova prevencija**. Split: Pravni fakultet.
- Cifrić, I. (1992). **Socijalna ekologija**. Zagreb: Školska knjiga.
- Čaldarović, O. (1992). Marine u području jadranske obale i njihove socijalno-ekološke posljedice. **Socijalna ekologija**, 1(1): 51-61.
- Češljaš, S. (1989). Planovi i programi turističkog razvoja. **Acta turistica**, 1:33-41.
- Haulot, A. (1974). **Tourisme et Environnement (La recherche d un equilibre)**. Verviers: Ed. Marabout Monde Moderne.
- Jadrešić, V. (1991). Selektivni turizam pouzdano sredstvo za revitalizaciju prostorno-ekološke i kulturne baštine Hrvatske. **Turizam**, 2:35-38.
- Jadrešić, V. (1992/3). Ekološke osnove i aspekti turizma. **Radovi : razdio za filozofiju, psihologiju, sociologiju pedagogiju**, 32(9). Zadar: Filozofski fakultet.
- Jadrešić, V. (1995). Prinosi za gospodarsku i turističku budućnost Općine Tisno i Nacionalnog parka Kornati. U: Meštrov, I. (ur.), **Nacionalni park Kornati: prirodna podloga, zaštita, društveno i gospodarsko valoriziranje**, str. 583-593. Zagreb: Hrvatsko ekološko društvo i Nacionalni park Kornati.
- Hitrec, T. (1989). Turistička ekologija te vidljive i nevidljive ekološke implikacije turističkog razvoja. **Acta turistica**, 1:42-53.
- Vukonić, B. (1987). **Turizam i razvoj**. Zagreb: Školska knjiga.

ECOLOGICAL CONFLICTS AND THEIR CONSEQUENCES FOR TOURISM

Vlatko Jadrešić
Faculty of Philosophy, Zadar

Summary

As an aggregate of numerous positive social and economic functions tourism has become an unavoidable and important component of the modern society. However, being at the same time a litmus-paper and a reflection of the society, tourism – as a – controversial phenomenon also implies a number of negative consequences and features, which have impact on nature and society in various spheres and forms.

This study deals with the natural, geographic, social and socio-economic environmental consequences and conflicts in tourism with respect to the spheres of "nature" and "human" ecology. The objective of this study is an attempt to design ways how to manage these consequences and conflicts, as exemplified by Croatian tourism.

Such an approach is of particular significance for Croatian tourism, especially if we consider the fact that we live in an era with predominant concepts of sustainable and supportable development, which include protection of nature and human resources.

Bearing in mind mutual connections, but also controversies between the concepts of ecology and tourism, this study can contribute – both in theory and practice – to define preconditions, hypotheses and arguments needed to design a new, special ecological discipline, the so-called Ecology of Tourism, or Ecology in Tourism.

Key words: *active and passive protection, ecology, conflicts and consequences in tourism, management of ecological consequences in Croatian tourism, "nature" and "human" ecology*

UMWELTKONFLIKTE UND IHRE FOLGEN FÜR DEN TOURISMUS

Vlatko Jadrešić
Philosophische Fakultät, Zadar

Zusammenfassung

Als eine Anhäufung von vielfältigen positiven gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Funktionen wurde der Tourismus heute zu einem unumgänglichen und bedeutenden Bestandteil der modernen Gesellschaft. Als eine Art Lackmустest und Spiegelbild der Gesellschaft, die viele Widersprüche aufweist, enthält der Tourismus aber immer mehr negative Folgen und Merkmale, die in verschiedenen Bereichen und Formen des Einflusses auf die Natur und Gesellschaft sichtbar werden.

In dieser Studie werden die umwelt- und raumbezogenen sowie die sozialen und sozioökonomischen Folgen der Konflikte behandelt, und zwar jener Konflikte, die in den Bereichen einer "Naturökologie" und einer "Humanökologie" ausgetragen werden. Das Ziel der Studie besteht in dem Versuch, die Folgen dieser Konflikte am Beispiel des kroatischen Tourismus zu beleuchten und Möglichkeiten zu ihrer Lösung anzubieten.

In einer Zeit, in der das Konzept einer nachhaltigen gesellschaftlichen Entwicklung vorherrscht, in dessen Rahmen ökologische Aspekte sowie der Schutz der Natur und der menschlichen Ressourcen ausschlaggebend sind, ist ein solches Vorgehen für einen Tourismus, der auf der Unversehrtheit der Natur und des kulturellen Erbe beruht, von entscheidender Bedeutung. Dies trifft besonders auf den kroatischen Tourismus zu.

Im Hinblick auf den Zusammenhang, aber auch auf die Widersprüche zwischen den Konzepten der Ökologie und des Tourismus kann diese Studie dazu beitragen, theoretische und empirische Voraussetzungen, Hypothesen und Argumente zur Gestaltung einer besonderen ökologischen Disziplin, der sog. "Ökologie des Tourismus" oder einer "Ökologie im Tourismus" zu liefern.

Diese Studie ist Teil eines umfassenden, vom Ministerium für Wissenschaft und Technologie geförderten wissenschaftlichen Projektes unter dem Titel "Soziale und wirtschaftliche Widersprüche des kroatischen Tourismus".

Grundausrücke: *aktiver und passiver Schutz, Ökologie, Konflikte und ihre Folgen im Tourismus, Bewältigung ökologischer Folgen im kroatischen Tourismus, "Natur"- und "Humanökologie"*